

В. Є. Реутов,

*к. е. н., директор, Кримський економічний інститут ДВНЗ
"КНЕУ ім. Вадима Гетьмана"*

ЗГЛАДЖУВАННЯ РОЗБІЖНОСТЕЙ У МІЖБЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИНАХ ЯК МЕХАНІЗМ РЕГІОНАЛЬНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано міжрегіональні відмінності у економічному розвитку. Виявлено міжрегіональні розбіжності у наповненні дохідної частини зведених регіональних бюджетів, зокрема за рахунок податкових надходжень. Досліджено міжрегіональну неоднорідність у розподіленні бюджетних трансфертів. Запропоновано новий методичний підхід до оцінки ефективності міжбюджетних трансфертів та проведено відповідні розрахунки.

In the article interregional differences in economic development are analysed. It's educed, that are interregional divergences in filling of profitable part of the overall regional budgets, in particular due to tax receipts. Interregional heterogeneity in distribution of budgetary transfers is investigated. A new methodic approach to estimation of the effectiveness of budgetary transfers is proposed and calculations of it are made.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, міжрегіональні розбіжності, міжрегіональна неоднорідність, дивергенція, конвергенція, міжбюджетні трансферти, бюджетний механізм.

Key words: socio-economic development, interregional distinctions, interregional heterogeneity, divergence, convergence, budgetary transfers, budgetary mechanism.

ВСТУП

Однією з центральних проблем регіональної економіки є виявлення причин та особливостей міжрегіональної неоднорідності розвитку територій, яка, з одного боку, зумовлена властивостями природно-ресурсного потенціалу, характеристиками інших ключових чинників розміщення та розвитку продуктивних сил певної території, з іншого ж боку, процесами фінансово-економічного та політико-правового характеру, що відбуваються у системі державної регіональної влади. У свою чергу, регіоналізація за рівнем соціально-економічного розвитку територій багато в чому залежить і від зовнішніх чинників впливу — національного, міжнародного та глобального рівня, зокрема щодо стимулювання розвитку грошово-кредитних та бюджетних відносин, які виникають між "фінансовим центром держави" та периферією — її місцевими осередками (АР Крим, областями та ін.).

Вивченню питань регіонального соціально-економічного розвитку присвячено багато робіт. Вивченню просторового розвитку та у зв'язку з цим розробці напрямів щодо подолання регіональної асиметрії у рамках політики соціально-економічного вирівнювання присвячені праці Данилишина Б.М. [14], Дубницького В.І. [3], Нікітіної М.Г. [12], Чернюк Л.Г., Фашевського М.І. [14]. Дослідженням міжнародного аспекту регіональних диспропорцій, зокрема, які виникають у Європейському Союзі, у порівнянні з особливостями неоднорідності вітчизняних територій займалися ряд українських та російських учених — фахівців з цього напрямку: Антонюк А.А. [1], Чушков В.І. [20] та Кузнецов А. [11].

Досить активно вивченням теоретико-методичних питань та практичних аспектів міжрегіональних диспропорцій, неоднорідності та перекосів у регіональному соціально-економічному розвитку займалися

вчені Росії, що зумовлено специфічними характеристиками адміністративно-територіального устрою держави, а також сучасними потребами у виробленні ефективних механізмів регіонального управління, покладених в основу державної регіональної соціально-економічної політики. Серед них найбільш помітними є: Забеліна І.А., Клевакіна О.А. [4], Иодчин О.О. [5, 6], Павлов К.В. [3], Раєвська А.С. [15], Самаріна В.П. [18], Черанева Н.В. [19] та ін.

На сьогодні накопичена досить велика наукова база досліджень з проблематики регіонального розвитку та територіальних диспропорцій на основі аналізу макроекономічних показників соціально-економічного розвитку, зокрема валового внутрішнього продукту на душу населення чи одного занятого, доходів населення, його рівня зайнятості чи продуктивності праці у регіональному розрізі, що є результатом функціонування регіональних господарських комплексів та означеної управлінсько-правової системи. Адже багато в чому саме від узгодженості дії її елементів та їх наукової обґрунтованості залежить подальший соціально-економічний розвиток територій регіонального чи локального значення.

Фінансово-правове забезпечення є основою соціально-економічного розвитку, тому і територіальні диспропорції слід розглядати через призму міжбюджетних відносин. Вивченням інструментів бюджетно-податкової політики в системі державного регулювання економіки, особливостей міжбюджетних відносин, що склалися в країні, займалися українські та російські науковці, зокрема Казюк Я.М. [7], Колодій С.Ю. [8], Кравченко Л.А. [10] та Коломак О.А. [9], Малчинов О.С. [16]. Проте питання дослідження міжрегіональних диспропорцій та їхньої конвергенції на основі розвитку міжбюджетних відносин залишається досі відкритим.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті — дослідити міжрегіональні розбіжності у розподіленні бюджетних коштів як основу для формування механізмів регіональної конвергенції.

Досягнення визначеної мети наукової статті можливе при вирішенні ряду завдань, зокрема, по-перше, при дослідженні тенденцій соціально-економічного розвитку на основі аналізу макропоказників у регіональному розрізі; по-друге, при виявленні міжрегіональних диспропорцій за значеннями запропонованого автором показника ефективності міжбюджетних трансфертів у регіональному розвитку, результати чого є науковим підґрунтям для виявлення можливостей згладжування

регіональних розбіжностей у міжбюджетних відношеннях.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Проблема значного зростання територіальних відмінностей у регіональному розвитку та у зв'язку з цим загострення соціальних та економічних проблем, наростання настроїв регіонального сепаратизму та дезінтеграції національної економіки знаходиться у фокусі політичних обговорень та дебатів в країні протягом останніх років. Розробка дій щодо поступового згладжування міжрегіональних диспропорцій виходить на перший план та потребує певного наукового обґрунтування та цільового правового забезпечення.

Ось чому проблема регіональної дивергенції та загострення певних перекосів у соціально-економічному розвитку, будучи однією з центральних задач регіональної економіки, набула широкого розповсюдження у наукових колах, що зумовило розробку методичних підходів до оцінки регіональної σ -конвергенції та β -конвергенції як процес зближення рівнів соціально-економічного розвитку протягом певного періоду часу, зокрема шляхом розрахунку таких показників, як: коефіцієнт Джині (G) та графічне подання результатів його розрахунків у вигляді кривої Лоренца, коефіцієнт Герфіндала-Гіршмана (ІНН), індекс Аткинсона (І_A), індекс Тейла (І_T) [7], коефіцієнта варіації у різних його інтерпретаціях — у першому випадку та темпи зростання [5, с. 1] показників — у другому.

Для визначення міжрегіональних розбіжностей у соціально-економічному розвитку регіонів як самостійних учасників господарських процесів використовують також коефіцієнт регіональної неоднорідності, розроблений на основі коефіцієнта пропорційної схожості Імбрі-Парді (R), що розраховується за сукупністю показників, таких як: ВРП, обсяг інвестицій в основний капітал, обсяг зовнішньоторговельного обороту, фінансова забезпеченість регіону, обсяг роздрібного товарообороту та платних послуг, основні фонди галузей економіки за повною балансовою вартістю та інші, визначені на душу населення з урахування паритету купівельної спроможності [18]. Проте найбільшого розповсюдження у застосуванні набув коефіцієнт варіації та коефіцієнт Герфіндала-Гіршмана. Останній, однак, здебільшого розраховують при аналізі споживчого ринку товарів.

Результати проведених наукових розробок на фоні позитивних змін економічної динаміки, починаючи з

Таблиця 1. Шкала градації кількісних і якісних характеристик коефіцієнта варіації *

Проявлення конвергенції та дивергенції	Лінгвістичні значення розбіжностей показника	Чисельні значення показника, %
Конвергенція	Мінімальна диференціація	0,00 – 10,00
Нижче середнього значення	Незначна диференціація	10,01 – 30,00
Середнє значення	Прийнятна диференціація	30,01 – 40,00
Вище середнього значення	Значна диференціація	40,01 – 60,00
Високе значення	Висока диференціація	60,01 – 80,00
Критичне значення	Неприйнятна диференціація	80,01 – 100,00
Дивергенція	Диференціація не спостерігається	більше 100,01

* складено автором самостійно.

2004 р. (за офіційними статистичними даними), відносно загальної макроекономічної стабілізації в країні не могли не знайти відображення у політико-правовому забезпеченні цих процесів, що привело до затвердження на вищому державному рівні методики оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів України за трьома етапами, в основі якої лежить розрахунок коефіцієнта варіації по ряду показників соціально-економічного розвитку регіонів країни, як відношення стандартного відхилення показника (СВ) до його середнього значення (x) [13]:

$$K_B = \frac{C_B}{x} \quad (1)$$

При цьому стандартне відхилення показника регіону, району, міста та середнє значення показника регіону, району, міста слід визначати таким чином за поданою формулою [13]:

$$C_B = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n (x_j - \bar{x})^2 \quad (2)$$

де x_j — значення показника регіону, району, міста;

$\bar{x}$ — середнє значення показника регіону, району, міста;

n — кількість регіонів, районів, міст.

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n x_j \quad (3)$$

де $\bar{x}$ — середнє значення показника регіону, району, міста.

При цьому коефіцієнт варіації є статистичним показником, що характеризує співвідношення середньоквадратичного відхилення та середнього значення показника, що аналізується, та виражає ступінь коливання досліджуваного показника, як правило, у діапазоні від 0 до 100 (табл. 1), що дозволяє визначити рівень σ -конвергенції економічного розвитку України у регіональному та макрорегіональному розрізі, проаналізувати міжбюджетні відносини як першооснову згладжування тери-

торіальних диспропорцій.

Мінімальна диференціація розбіжностей за тим чи іншим показником свідчить у даному випадку про проявлення конвергенції у регіональному соціально-економічному розвитку.

Однак, проявлення дивергенції характерно при досягненні максимальних значень, отриманих при розрахунку коефіцієнта варіації, що свідчить про відсутність будь-яких розбіжностей у розподіленні величин того чи іншого показника у гео-економічному аспекті, тобто, умовно кажучи, практично всі обсяги за даним показником приходяться на один з регіональних суб'єктів чи велику їх кількість.

Дивергенція регіонального економічного розвитку характерна для усіх територіально-просторових одиниць України, про що свідчать результати розрахунку коефіцієнта варіації валового регіонального продукту (далі — ВРП) на душу населення у регіональному розрізі (табл. 2) та його аналізу макрорегіональному розрізі країни.

Протягом 2000—2008 рр. соціально-економічний розвиток країни та її регіонів ознаменувався незначними коливаннями, при цьому розбіжності між регіонально-просторовими утвореннями не скорочувались, а тільки посилювались. Незважаючи на відчутне зростання показника ВРП на душу населення в Україні загалом більше ніж у 7 разів (з 2,8 тис. грн. у 2000 р. до 20,5 тис. грн. у 2008 р.), для ряду регіонально-просторових утворень цей показник залишився досить низьким, в інших, навпаки — значно високим.

При цьому тільки у двох з восьми макрорегіональних утворень України — Центральному та Придніпровському — спостерігалась відносно стабільна позитивна тенденція до зростання ВРП, починаючи з 2005 р. та 2004 р. відповідно. У зв'язку з цим сформувався три групи територіально-просторових утворень України за значеннями показника ВРП та регіональним власти-

Таблиця 2. Динаміка коефіцієнта варіації ВРП на душу населення *

Найменування показників	Роки періоду, що аналізується								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
ВРП на душу населення, тис. грн.	2,79	3,77	4,24	5,11	7,27	9,37	11,63	15,50	20,50
Стандартне відхилення, σ	0,94	1,86	2,10	2,62	3,71	4,64	5,73	8,24	10,27
Середнє арифметичне, тис. грн.	2,52	3,37	3,79	4,54	6,38	8,20	10,13	13,34	17,58
Коефіцієнт варіації, %	37,42	55,06	55,40	57,65	58,12	56,53	56,60	61,79	58,39
Результат регіональної розбіжності	Прийнятна	Значна	Значна	Значна	Значна	Значна	Значна	Висока	Значна

* розраховано автором на основі даних статистичного щорічника України за 2006 р. та статистичних даних Державного комітету статистики України за 2004—2008 рр., розміщених на офіційному сайті у мережі Інтернет (<http://www.ukrstat.gov.ua/>).

востями до зростання:

— лідери з відносно стабільною тенденцією до зростання обсягів ВРП: Центральний та Придніпровський макрорегіони;

— переслідувачі, показник ВРП яких характеризується незначними коливаннями відносно уже досягнутого рівня у діапазоні 3—6%: Донецький, Причорноморський та Східний макрорегіони;

— аутсайдері з відносно стабільною тенденцією до зниження обсягів ВРП: Карпатський, Поліський та Подільський макрорегіони.

Такі міжрегіональні відмінності, що склалися в Україні, серйозної загрози для національної економіки та соціальної безпеки, на перший погляд, не несуть. Проте, як свідчать розрахунки, вже починаючи з 2001 р., значення коефіцієнта варіації ВРП на душу населення перевищили середньо-допустимий для регіональних (обласних) розбіжностей рівень та склали 57,4% у середньому за період 2001—2008 рр.

У 2008 р., на початку кризового періоду, спостерігається незначне скорочення значення коефіцієнта варіації до 58,4% у порівнянні зі значенням 2007 р. (61,8%), що зумовлено значним спадом обсягів виробництва, у першу чергу, у галузях про-

мисловості — провідних з точки зору економічного розвитку для індустріально орієнтованих регіонів України, зокрема у Донецькій, Запорізькій областях та м. Києві, що випереджували інші області за ВРП на душу населення та іншими показниками.

Щодо другого негативного результату регіональної дивергенції, а саме виникнення проявів соціальної напруженості у суспільстві, то стабілізація негативних тенденцій до скорочення обсягів ВРП тільки посилюють це. Так, у 2008 р. у областях аутсайдерів — Подільського, Карпатського та Поліського макрорегіонів — ВРП на душу населення складає від 9,7 тис. грн. до 13,2 тис. грн., що менше у 4,5 рази від величини ВРП на душу населення регіону-лідера — м. Києва, — яка складає 61,6 тис. грн. Перш за все, це свідчить про незбалансованість національної економіки як єдиного народногосподарського комплексу, посилення перекосів у структурі регіональних господарств та національного загалом і, як результат, диспропорцій у системі розселення та залучення зайнятого населення, концентрації інвестиційного та інноваційного потенціалу.

Не менш значними, ніж у макро-регіональному аспекті, за своїми проявами є внутрішньорегіональні

диспропорції в Україні. Практично для кожного з восьми макрорегіонів, окрім Поліського, характерне виділення тільки одного лідера серед інших областей за обсягами ВРП. Значною відірваністю "центру", тобто провідної області макрорегіону, від "периферії", тобто відстаючих областей макрорегіону, характеризуються Центральний, Придніпровський та Причорноморський макрорегіони у такому співвідношенні, як: 1:8,9 (м. Київ до Черкаської області); 1:7,5 (Дніпропетровська обл. до Кіровоградської обл.); 1:7,4

(Одеська обл. до м. Севастополя) відповідно у 2008 р. Серед областей Поліського макрорегіону таке співвідношення складає 1:1,2 (Житомирська обл. до Волинської обл.).

Така значна регіональна неоднорідність характеристик економічного розвитку в країні дозволяє стверджувати про появлення регіональної поляризації та "згущення економічного життя" довкола декількох територіальних осередків, що значно випереджують інші, поблизу розташовані області, за макроекономічними показниками розвитку, зокрема за ВРП. При цьому спостерігається так звана ланцюгова просторова конвергенція, що свідчить про зближення економічних показників територій-сусідів за рахунок підтягнення менш економічно розвиненої адміністративно-територіальної одиниці до більш економічно-розвинутої. Випереджувальні економічні показники саме Житомирської обл. серед інших областей Поліського макрорегіону є прямим доказом цього процесу просторово-економічної ланцюгової реакції.

Виявленні міжрегіональні розбіжності є фактором, який стримує зближення темпів зростання економічних показників та уніфікації бюджетних параметрів територій (табл.

3), що безпосередньо впливає на формування державної регіональної економічної політики, зокрема її бюджетної складової. Адаже у разі виникнення проявів регіональної дивергенції центральним органам державної влади необхідно здійснювати вирівнювання значних перепадів за соціально-економічними показниками регіонів, натомість стимулювання пріо-

Таблиця 3. Динаміка коефіцієнта варіації міжбюджетних трансфертів*

Найменування показників	Роки періоду, що аналізується								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Міжбюджетні трансферти, млрд грн.	8,31	8,70	11,18	15,38	20,48	27,15	43,66	55,15	69,11
Стандартне відхилення, σ	0,29	0,24	0,27	0,40	0,49	0,60	1,09	1,29	1,39
Середнє арифметичне, млрд грн.	0,31	0,32	0,41	0,57	0,76	1,01	1,62	2,04	2,56
Коефіцієнт варіації, %	92,83	75,00	65,52	70,95	64,39	59,21	67,62	63,38	54,14
Результат регіональної розбіжності	Неприйнятна	Висока	Висока	Висока	Висока	Значна	Висока	Висока	Значна

* розраховано автором на основі статистичних даних за період, що аналізується.

ритетних для розвитку територій та їх галузей — не за залишковим принципом.

Відповідно до отриманих результатів розрахунку коефіцієнта варіації між бюджетних трансфертів міжрегіональна дивергенція проявляється практично протягом всього аналізованого періоду та складає у середньому за період 68,1% та характеризується як високий рівень регіональних розбіжностей, проте з відносно стабільною тенденцією до скорочення цього значення.

Найбільші обсяги міжбюджетних трансфертів у 2008 р. направляються у Центральний, Карпатський та Причорноморські макрорегіони (17,9%, 16,4% та 13,6% відповідно від загальнонаціонального обсягу), що у порівнянні з 2000 р. є відмітним. По-перше, розбіжності полягають у зміні трійки лідерів: у 2000 р. — це Донецький, Східний та Карпатський макрорегіони. По-друге, зміни відбулись і у розподіленні бюджетних коштів: у 2000 р. ¼ загальнонаціонального обсягу міжбюджетних трансфертів приходилась на Донецький макрорегіон, а також більше 30% — на області Причорноморського та Карпатського макрорегіонів. По-третє, міжрегіональні розбіжності у розподіленні міжбюджетних трансфертів значно знизились, як свідчить прикладом чого є фінансування Придніпровського макрорегіону, на який у 2000 р. приходилося тільки 2%, а у 2008 р. вже — 10,3% від загального обсягу трансфертів. У середньому в 2008 р. питома вага кожного з п'яти макрорегіонів України (не враховуючи лідерів) складає 10,4%, що є позитивним для розвитку регіонів моментом.

У внутрішньорегіональному розрізі значення коефіцієнта варіації перебувають у межах норми у Донецькому, Поліському та Подільському макрорегіонах. У першому випадку це зумовлено охопленням тільки двох адміністративно-територіальних одиниць, отже, і розподілення між незначною кількістю просторових утворень Донецького макрорегіону апріорі буде оптимальним. У другому випадку, починаючи з 2001

Таблиця 4. Динаміка коефіцієнта варіації регіональних зведених бюджетних характеристик (дохідна частина) *

Найменування показників	Роки періоду, що аналізується									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	
Доходи регіональних зведених бюджетів, млрд грн.	17,94	22,60	26,83	34,58	39,73	52,51	74,20	101,6	133,8	
Стандартне відхилення, σ	0,40	0,58	0,69	0,92	1,01	1,24	1,91	2,55	3,14	
Середнє арифметичне, млрд грн.	0,66	0,84	0,99	1,28	1,47	1,94	2,75	3,76	4,96	
Коефіцієнт варіації, %	60,44	69,74	69,65	72,10	68,52	63,95	69,36	67,67	63,42	
Результат регіональної розбіжності	Висока	Висока	Висока	Висока	Висока	Висока	Висока	Висока	Висока	
Податкові надходження регіональних зведених бюджетів, млрд грн.	9,61	12,14	14,45	17,62	17,70	22,43	28,66	41,78	55,47	
Стандартне відхилення, σ	0,31	0,40	0,46	0,56	0,55	0,70	0,88	1,30	1,73	
Середнє арифметичне	0,36	0,45	0,54	0,65	0,66	0,83	1,06	1,55	2,05	
Коефіцієнт варіації, %	86,80	88,62	86,33	86,13	83,82	84,75	82,84	83,91	84,09	
Результат регіональної розбіжності	Не-прий-нятна	Не-прий-нятна	Не-прий-нятна	Не-прий-нятна	Не-прий-нятна	Не-прий-нятна	Не-прий-нятна	Не-прий-нятна	Не-прий-нятна	

* розраховано автором на основі даних обласних статистичних бюлетенів, статистичних бюлетенів м. Києва та м. Севастополя, статистичних даних Державного комітету статистики України, розміщених на офіційному сайті у мережі Інтернет (<http://www.ukrstat.gov.ua/>) за період, що аналізується.

р., спостерігається зниження значень коефіцієнта варіації до 8,2% та 14,4% у 2008 р. відповідно, при збереженні позитивної тенденції до нарощування обсягів бюджетних трансфертів у 8 та 8,5 разів відповідно. Найвищі значення коефіцієнта внутрішньорегіональної варіації міжбюджетних трансфертів характерні для Центрального макрорегіону, де у середньому за 2001—2008 рр. він складає 88,5%, що, безумовно, пов'язано з включенням у нього м. Києва — регіону-лідера в Україні загалом.

Такі дані про міжрегіональні розбіжності можуть свідчити про відсутність в країні єдиних положень з приводу реалізації державної регіональної економічної політики. Значні міжрегіональні відмінності є результатом різного рівня економічного розвитку територій, підкріпленого його різнорівневим темпом, що не може не бути відображеним у стратегічних напрямках регіональної бюджетної політики, направлених на зрівнювання таких значних диспропорцій загалом через систему трансфертів бюджетних коштів, за винятком цільового фінансування державних програм.

Окрім проаналізованих вище тенденцій, в Україні також прослідковувалася чітка лінія з перерозподілу повноважень державних органів влади на регіональному рівні, органів місцевого самоврядування, що не могло не позначитися на фор-

муванні зведених регіональних бюджетів, зокрема на наповненні їхньої дохідної частини (табл. 4).

Протягом аналізованого періоду доходи регіональних зведених бюджетів постійно зростають: у 2008 р. у 7,5 разів порівняно із 2000 р. При цьому, як і раніше, основними статтями наповнення дохідної частини регіональних зведених бюджетів є податкові надходження, зокрема від сплати сум податків на власність, доходи, прибуток, збільшення ринкової вартості, зборів за використання природних ресурсів (зокрема плати за землю), внутрішніх податків та зборів на товари та послуги (акцизного збору із вироблених на території регіону товарів), місцевих податків та зборів та ін.

На податкові надходження до зведених регіональних бюджетів приходиться від 53,6% у 2000 р. до 41,5% у 2008 р. від загального обсягу доходів бюджетів регіонів (областей) України загалом. Лідерами зі збору податкових надходжень до регіональних зведених бюджетів протягом аналізованого періоду є Донецька, Дніпропетровська та Запорізька області з тенденцією до скорочення питомої ваги цих надходжень: 86,5%, 50,2% та 46,8% у 2008 р. відповідно проти 81,2%, 80% та 85,4% у 2000 р. відповідно.

У регіональному розрізі така тенденція спостерігається по всім областям України з найбільш значним скороченням питомої ваги, зок-

Таблиця 5. Динаміка коефіцієнта варіації регіональних зведених бюджетних характеристик (видаткова частина) *

Найменування показників	Роки періоду, що аналізуються								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Видатки регіональних зведених бюджетів, млрд грн.	19,83	27,84	32,69	34,52	50,75	54,25	77,90	104,33	139,31
Стандартне відхилення, σ	0,54	1,03	1,22	0,88	1,81	1,29	1,99	2,62	3,31
Середнє арифметичне	0,73	1,03	1,21	1,28	1,88	2,01	2,89	3,86	5,16
Коефіцієнт варіації, %	73,95	99,89	100,4	68,80	96,49	64,18	68,99	67,85	64,24
Результат регіональної розбіжності	Висока	Не-прийнятна	Дивергенція	Висока	Не-прийнятна	Висока	Висока	Висока	Висока
Видатки на економічну сферу, млрд грн.	3,93	2,86	2,91	4,19	6,56	6,52	11,53	13,85	18,21
Стандартне відхилення, σ	0,21	0,15	0,13	0,17	0,25	0,27	0,45	0,48	0,77
Середнє арифметичне	0,15	0,11	0,11	0,16	0,24	0,24	0,43	0,51	0,67
Коефіцієнт варіації, %	144,3	139,9	117,5	108,4	100,81	111,02	105,25	92,70	113,46
Результат регіональної розбіжності	Дивергенція	Дивергенція	Дивергенція	Дивергенція	Дивергенція	Дивергенція	Дивергенція	Не-прийнятна	Дивергенція
Видатки на соціальну сферу, млрд грн.	11,89	14,72	17,97	22,80	27,36	36,96	49,05	68,63	93,10
Стандартне відхилення, σ	0,30	0,44	0,51	0,66	0,73	0,90	1,18	1,84	2,21
Середнє арифметичне	0,44	0,55	0,67	0,84	1,01	1,37	1,82	2,54	3,45
Коефіцієнт варіації, %	68,88	80,47	77,11	77,66	72,37	65,92	64,83	72,30	63,96
Результат регіональної розбіжності	Висока	Не-прийнятна	Висока	Висока	Висока	Висока	Висока	Висока	Висока

* розраховано автором на основі даних обласних статистичних бюлетенів, статистичних бюлетенів м. Києва та м. Севастополя, статистичних даних Державного комітету статистики України, розміщених на офіційному сайті у мережі Інтернет (<http://www.ukrstat.gov.ua/>) за період, що аналізується.

рема при наповненні бюджету АР Крим — у 2,3 рази (з 84,3% у 2000р. до 36,5% у 2008 р.), при цьому обсяг податкових надходжень у 2008 р. склав 2,2 млрд грн., що є досить високим та прирівнюється до обсягу Одеської області у 2,8 млрд грн., що виступає у якості регіону-"центру" Причорноморського макрорегіону. Серед лідерів знову ж таки Донецька, Дніпропетровська області та м. Київ, обсяги податкових надходжень яких у 2008 р. перевищують 5,2 млрд грн.

Міжрегіональні розбіжності у наповненні дохідної частини зведених регіональних бюджетів проявляються не тільки при макрорегіональному аналізі, а й у внутрішньорегіональному розрізі, що свідчить про проявлення регіональної поляризації й за показниками податкових та неподаткових надходжень. У зв'язку з цим за обсягами податкових надходжень виділяють:

— моноцентриські території, серед яких Центральний макрорегіон, співвідношення між регіоном-"центром" та регіоном-"аутсайдером" якого складає 1:7,3;

— дуоцентриські території, серед яких Донецький та Причорноморський макрорегіони, співвідношення між регіоном-"центром" та регіоном-"аутсайдером" у кожного з яких складає 1:1,4 та 1:4,7 відповідно;

— децентриські території, серед яких Подільський та Поліський макрорегіони, співвідношення між регіоном-"центром" та регіоном-"аутсайдером" у кожного з яких складає 1:2 та 1:1,5 відповідно.

При цьому проявлення регіональної поляризації за цим показником та за рядом інших економічного характеру, проаналізованих нами, посилюється в Україні з північного заходу на схід та південний схід, що, у першу чергу, зумовлено розвитком тісних міжрегіональних господарських зв'язків та схожістю структури господарювання областей макрорегіонів.

Такі значні розбіжності у наповненні регіональних бюджетів свідчать і про неоднорідність у регіональному розвитку, і про різноманітність заходів фінансової політики держави. Так, доходи регіо-

нальних зведених бюджетів, які враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, задля забезпечення виконання соціально-економічних і культурних програм формуються таким чином [2, ст. 66]: 25% податку з доходів фізичних осіб та 25% плати за землю, що сплачуються згідно з законодавством на відповідній території, та плати за ліцензії та сертифікати, що видаються Радою міністрів АР Крим та обласними державними адміністраціями. Залишаючи частину податкових надходжень на місцях, центральні органи влади, акумулюючи, перерозподіляють їх, зокрема і через систему бюджетних трансфертів.

Видаткова частина, за результатами розрахунку коефіцієнта варіації регіональних зведених бюджетів, ще більш диференційована у регіональному розрізі, аніж їхня дохідна частина (табл. 5). У середньому за період 2000—2008 рр. коефіцієнт варіації видаток регіональних зведених бюджетів склав 78,3% проти 67,2% — у середньому за дохідною частиною регіональних бюджетів за аналогічний період аналізу.

Регіональна дивергенція спостерігається за розподіленням видатків на економічну сферу та меншою мірою — за розподіленням видатків на соціальну сферу, причому обсяги останніх значно перевищують перші протягом аналізованого періоду. Таке значне розподілення видатків за основними статтями зумовлене та відповідає положенням чинних нормативно-правових актів України з бюджетного регулювання, оскільки до видатків регіональних зведених бюджетів, які враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать видатки, у першу чергу, на державне управління, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення, культуру і мистецтво, фізичну культуру і спорт [2, ст. 90].

Серед видатків, які не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, окрім перелічених вище, виділяють видатки на розвиток житлово-комунального господарства, транспорту та дорожнього господарства [2, ст. 91].

Проаналізувавши дані досліджуваної динаміки коефіцієнта варіації доходів та видатків регіональних зве-

Таблиця 6. Ефективність міжбюджетних трансфертів у регіональному розрізі *

Найменування регіонально-просторових утворень	2002/2001	Відношення показника до середнього рівня по Україні у 2002 р.	2003/2002	2004/2003	2005/2004	2006/2005	2007/2006	2008/2007	Відношення показника до середнього рівня по Україні у 2008 р.
Донецький	0,88	1,03	0,78	0,73	1,11	0,66	1,00	1,07	1,02
Донецька	0,89	1,04	0,78	0,73	1,12	0,66	1,01	1,08	1,03
Луганська	0,88	1,03	0,78	0,73	1,12	0,66	1,01	1,08	1,03
Підніпровський	0,68	** 0,79	0,76	0,95	0,92	0,77	1,12	1,12	1,06
Дніпропетровська	0,66	0,78	0,91	0,78	0,99	0,72	1,29	1,26	1,20
Запорізька	0,87	1,01	0,40	1,07	0,72	0,81	0,94	0,94	0,90
Кіровоградська	0,63	0,73	0,83	1,16	0,98	0,84	0,94	1,03	0,98
Східний	0,85	0,99	0,96	1,12	1,19	0,76	1,03	1,18	1,13
Полтавська	0,84	0,99	0,97	1,15	1,27	0,74	1,03	1,19	1,13
Харківська	0,85	0,99	0,98	1,16	1,28	0,74	1,03	1,20	1,14
Сумська	0,91	1,07	0,80	1,06	0,86	0,85	0,95	1,06	1,01
Причорноморський	0,71	0,82	0,94	1,06	0,92	0,80	0,94	1,09	1,04
АР Крим	0,26	0,30	0,59	0,83	1,01	0,85	0,92	1,04	0,99
Миколаївська	1,14	1,33	1,30	1,16	0,81	0,77	0,99	0,99	0,95
Одеська	0,56	0,66	0,99	1,32	0,95	0,77	0,92	1,18	1,12
Херсонська	0,98	1,15	0,93	0,94	0,83	0,78	0,91	1,16	1,10
м. Севастополь	0,55	0,64	1,23	1,08	1,03	0,81	1,00	0,98	0,93
Центральний	0,92	1,08	0,80	1,21	1,00	0,70	1,13	1,15	1,10
Київська	0,66	0,77	0,85	1,30	1,11	0,74	0,96	1,33	1,27
Черкаська	0,98	1,14	0,77	1,18	0,97	0,68	1,13	1,11	1,06
м. Київ	0,99	1,16	0,78	1,21	0,99	0,69	1,15	1,13	1,08
Поліський	0,83	0,97	0,89	0,99	0,99	0,82	0,95	0,99	0,95
Волинська	0,65	0,76	0,93	0,94	1,05	0,80	0,92	0,98	0,93
Рівненська	0,82	0,96	0,87	1,05	0,97	0,84	0,95	0,93	0,89
Житомирська	0,94	1,09	0,85	1,03	0,98	0,80	0,97	1,05	1,00
Чернігівська	0,90	1,05	0,92	0,94	0,99	0,83	0,94	1,02	0,97
Подільський	0,77	0,90	0,85	1,07	0,90	0,85	0,96	0,98	0,94
Вінницька	0,79	0,92	0,86	1,00	0,92	0,87	0,94	0,98	0,94
Хмельницька	0,52	0,61	0,82	1,12	0,89	0,83	0,98	1,01	0,96
Тернопільська	1,07	1,24	0,86	1,08	0,89	0,87	0,96	0,95	0,90
Карпатський	1,21	1,42	0,94	1,08	0,73	0,80	1,15	0,81	0,77
Закарпатська	0,96	1,12	1,01	1,01	0,95	0,79	0,98	0,94	0,89
Львівська	0,95	1,11	0,96	1,08	0,62	0,80	1,46	0,89	0,85
Івано-Франківська	2,07	2,42	0,88	1,03	0,87	0,85	0,92	0,70	0,67
Чернівецька	0,99	1,15	0,86	1,30	0,61	0,75	1,06	0,72	0,69
Середній рівень по Україні	0,86	-	0,86	1,03	0,97	0,77	1,03	1,05	-

* складено автором на основі власних розрахунків за опрацьованими статистичними даними за період, що аналізується;

** затемненням у таблиці позначено дані за вказаними показниками, що не відповідають визначеному середньому рівні по Україні.

дених бюджетів, спостерігаємо неоднорідність бюджетних характеристик. Віддалення регіональних бюджетних параметрів за цими показниками в країні є результатом реалізації державної регіональної бюджетної політики, що безпосередньо впливає на розвиток податково-трансфертних відносин між центром та периферією. Нестача коштів для фінансування тих чи інших статей бюджету покривається, у тому числі, за рахунок міжбюджетних трансфертів, ефективність яких, як будь-якої фінансової операції, слід піддати оцінці:

$$E_{BT} = \frac{GRP_i / GRP_{i-1}}{BT_i / BT_{i-1}} \quad (4),$$

де E_{BT} — обернено пропорційний показник ефективності міжбюджетних трансфертів;

GRP_i — обсяг валового регіонального продукту за i -ий період часу (рік),

млн грн., $i = 1, n$;

BT_i — обсяг міжбюджетних трансфертів за i -ий період часу (рік), млн грн.

При цьому напрям оптимізації міжбюджетних трансфертів залежить від значення оберненого показника ефективності міжбюджетних трансфертів, відповідно до якого $E_{BT} < 1$ з тенденцією до скорочення значення цього показника є позитивним результатом, а $E_{BT} > 1$ з тенденцією до збільшення значення показника — негативним у порівнянні зі середнім значенням E_{BT} за макрорегіонами України (табл. 6), оскільки зростання величини ВРП приводить і до зростання обсягів міжбюджетних трансфертів.

Найвищий середняціональний рівень ефективності міжбюджетних трансфертів спостерігаємо у 2006 р. (0,77) проти найнижчого значення показника у 2008 р. (1,05), що свідчить про розвиток економіки країни та її регіонів у кризових умовах господарювання та, у зв'язку з цим, централізацію інструментів державної влади та державного регулювання.

Міжрегіональні розбіжності за цим показником найбільш вдало можна прослідкувати при аналізі співвідношення ефективності міжбюджетних трансфертів до їхнього середнього рівня по Україні у 2008 р. у порівнянні з 2002 р. та виявити ряд

особливостей розвитку міжбюджетних відносин. По-перше, з точки зору ефективності міжбюджетних трансфертів їхнє цільове використання було більш раціональним у 2002 р. порівняно з 2008 р.

По-друге, відбулась зміна лідерів та аутсайдерів щодо отримання обсягів міжбюджетних трансфертів, визначення яких зумовлене зміною економічних показників, зазначених в Бюджетному кодексі України. Якщо у 2002 р. недоотримували обсягів бюджетних трансфертів області усіх макрорегіонів, окрім Донецького, Карпатського та частково Центрального, то у 2008 р. серед таких опинились усі, окрім областей знову ж таки Донецького, Центрального, Східного макрорегіонів та Дніпропетровської області.

По-третє, ефективність міжбюджетних трансфертів у 2008 р. значно зрівнялась у регіональному

розрізі порівняно з 2002 р. та знаходиться у діапазоні від 1,33 (Київська обл.) до 0,70 (Івано-Франківська обл.) проти зміни значення показника від 2,07 (Івано-Франківська обл.) до 0,26 (АР Крим) відповідно, що є, безумовно, позитивним моментом з точки зору згладжування міжрегіональних розбіжностей.

Таким чином, більш глибокий аналіз основних показників економічного розвитку, зокрема ВРП та ВРП на душу населення, бюджетних характеристик, а також даних про міжбюджетні трансферти та їхній розподіл між регіонами дозволив підтвердити правильність виявлених тенденцій соціально-економічного розвитку, виявити міжрегіональні розбіжності, врахування яких у подальшому повинно мати важливе значення при розробці стратегічних напрямів регіонального розвитку країни з виділенням пріоритетних

заходів щодо покращення фіскальної та бюджетної політики з урахуванням регіональної специфіки.

Остаточний вибір тієї чи іншої моделі розподілення бюджетних коштів між "центром" та "периферією" (як, наприклад, 70:30, 60:40 чи 50:50) багато в чому залежить від господарської специфіки, просторово-ланцюгової конвергенції чи можливості її проявлення, наявності територіальних осередків, так званих "центрів розвитку" певного макрорегіону. Забезпечення виконання останньої умови можливе при удосконаленні сітки макрорегіонів на основі об'єктивних процесів районування та їхнього наукового обґрунтування.

ВИСНОВКИ

Аналіз загальних тенденцій економічного розвитку країни у макро-регіональному розрізі та дослідження регіональних макроекономічних змін показав, що міжрегіональні розбіжності протягом аналізованого періоду не тільки не зменшилися, а значно загострилися, що може призвести до виникнення асиметрії у регіональному розвитку основних сфер господарювання (матеріальної — між промисловістю та сільським господарством та нематеріальної — між соціальними та іншими послугами) та у політико-правовому забезпеченні, що є неприйнятним з точки зору територіально-управлінської цілісності держави.

Основою таких міжрегіональних розбіжностей є комплекс умов, що склалися історично, для розвитку певної території, серед яких на сучасному етапі ключове місце посідає система фінансування та перерозподілення бюджетних коштів. Це дозволяє зробити висновок, що сучасна державна регіональна соціально-економічна політика повинна бути націлена на згладжування територіальних диспропорцій у регіональному розвитку, стимулювання так званих "резервних" слаборозвинених регіонів, які характеризуються значним природним чи економічним потенціалом, та підтримку депресивних територій.

За результатами економічного аналізу обрана система розподілення міжбюджетних трансфертів не є до кінця ефективною та не забезпечує виконання ключового завдання поступового згладжування економічної нерівності у регіональному розрізі України, що у подальшому матиме пагубний вплив на національну цілісність та безпеку країни, що є недопустимим та вимагає реформування механізмів державного управління, зокрема бюджетування та оподаткування, і розробки на цій основі стратегій регіонального розвитку та нової регіональної парадигми для країни загалом.

Література:

1. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: регіональний аспект / Л.Л. Антонюк. — Режим доступу до журналу: http://www.kneu.kiev.ua/journal/ukr/article/2005_1_Antoniuk_ukr.pdf
2. Бюджетний кодекс України № 2542-III від 21.06.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 37. — ст. 189.
3. Дубницький В.И. Управление развитием территориальных структур с учетом оценки региональных эколого-экономических диспропорций / В.И. Дубницький, К.В. Павлов / Экономический простір. — 2009. — № 29. — С. 39—57.
4. Забелина И.А. Калькулятор межрегионального неравенства / И.А. Забелина, Е.А. Клевакина [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://iaszk.chita.ru/?folder=indikator&id=%CA%E0%EB%FC%EA%F3%EB%FF%F2%EE%F0&engid=Calc>
5. Иодчин А.А. Декомпозиция межрегиональной конвергенции в России / А.А. Иодчин [Электронный ресурс] // Аудит и финансовый анализ. — 2007. — № 4. — С. 1—7.
6. Иодчин А.А. Эконометрическое моделирование межрегиональной конвергенции в России: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.13 "Математические и инструментальные методы экономики" / А.А. Иодчин. — Москва, 2007. — 27 с.
7. Казюк Я.М. Державне регулювання міжбюджетних відносин: регіональний аспект: автореф. на здобуття наук. ступеню канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / Я.М. Казюк. — Харків, 2009. — 20 с.
8. Колодий С.Ю. Зависимости между некоторыми налогами и межбюджетные отношения в Украине / С.Ю. Колодий // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского (Серия "Экономика"). — Т.14 (53). — 2001. — № 1. — С. 42—45.
9. Коломак Е.А. Неоднородность развития регионов России: динамика и межрегиональные эффекты / Е.А. Коломак // Модернизация экономики и глобализация: [сб. по итогам IX Междунар. науч. конф. "Модернизация экономики и глобализация", 1-3 апр. 2008 г., г. Москва]: в 3 кн. / Отв. ред. Е.Г. Ясин; Гос. ун-т — Высш. шк. экон. — М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2009. — Кн. 3. — С. 275—284.
10. Кравченко Л.А. Инструменты бюджетно-налоговой политики в системе государственного регулирования экономики Украины / Л.А. Кравченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского (Серия "Экономика"). — Т.14 (53). — 2001. — № 1. — С. 46—51.

11. Кузнецов А. Межрегиональные контрасты в Европейском Союзе / А. Кузнецов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=35921>

12. Никитина М.Г. Диспропорции территориального развития и политика выравнивания / М.Г. Никитина // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского (Серия "Экономика"). — Т.14 (53). — 2001. — № 1. — С. 68—71.

13. Постанова Кабінету Міністрів України "Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів" № 476 від 20.05.2009 р. // Офіційний вісник України. — 2009. — № 37. — С. 32. — ст. 1248.

14. Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та мікрорегіональний рівень / [Данилишин Б.М., Чернюк Л.Г., Фащевський М.І. та ін.]. — Вінниця: Книга-Вега, 2007. — 572 с.

15. Раевская А.С. Факторы и динамика социально-экономического развития полупериферийных территорий России: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. геогр. наук: спец. 25.00.24 "Экономическая, социальная и политическая география" / А.С. Раевская. — Москва, 2009. — 24 с.

16. Региональное измерение государственной экономической политики России / [Сулакшин С.С., Лексин В.Н., Швецов А.Н., Реймер Л.А., Малчинов А.С., Орлов И.Б.]; под общ. ред. А.С. Малчинова. — М.: Научный эксперт, 2007. — 200 с.

17. Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції реформування місцевих бюджетів" № 308-р від 23.05.2007 р. // Офіційний вісник України — 2007. — № 38. — С. 12. — ст. 1526.

18. Самарина В.П. Особенности оценки неравномерности социально-экономического развития регионов / В.П. Самарина [Электронный ресурс] // Проблемы современной экономики. — 2008. — № 1 (25). — Режим доступа к журналу: <http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=23436>

19. Черанева Н.В. Причины неоднородности социально-экономического развития серенных регионов в теории региональной экономики / Н.В. Черанева [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://openbudget.karelia.ru/books/conf4doc/42.htm>

20. Чужиков В.І. Регіональний розвиток у європейському спільному економічному просторі (динамізація та структурні зміни): дис. ... д-ра екон. наук: 08.05.01 / Чужиков В.І. — Київ, 2003. — 411 с.

Стаття надійшла до редакції 24.06.2010 р.